

ЧОМУ ПОВІСТЬ І. Я. ФРАНКА «БОРИСЛАВ СМІЄТЬСЯ» ЗАЛИШИЛАСЯ НЕЗАВЕРШЕНОЮ?!

У статті розкривається історія написання, зміст, основна ідея першої в українській літературі повісті на робітничу тему «Борислав сміється» Івана Франка. Простежено процес зародження робітничого руху рінників у Бориславі восени 1873 р. Проаналізовано погляд письменника на цю подію. Здійснено спробу визначити основні причини того, що повість залишилася незавершеною.

Ключові слова: Іван Франко, «Борислав сміється», соціальна справедливість, бориславські рінники, робітницький страйк.

The article deals with the history of writing, the content and the basic idea of the first novel in the Ukrainian literature on the subject of workers «Boryslav Laughs» by Ivan Franko. In the autumn of 1873 in Boryslav was traced the process of the birth of the labor movement. In the article was analyzed writer's opinion on this event. An attempt was made to identify the main reasons why the novel was left unfinished.

Keywords: Ivan Franko, «Boryslav Laughs», social justice, Boryslav mine workers, labor movement.

І. Я. Франко досліджував статистику видобутку та переробки нафти, проблему проникнення іноземного капіталу в економіку Бориславського регіону. Добре відомо, що бориславська тематика посідає чільне місце у кількох десятках літературних, публіцистичних і наукових працях ученого, який створив справжню епопею життя робітників Дрогобиччини 70-80-х рр. ХХ ст. Велику увагу він приділяв гострим соціальним конфліктам, яким супроводжувався розвиток нафтового басейну в період первісного нагромадження капіталу. Неминущу цінність мають спеціальні дослідження науковця про становище бориславських та дрогобицьких робітників.

Перша українська повість на робітничу тему «Борислав сміється» Івана Франка завжди привертала увагу літераторів, дослідників, критиків, науковців та читачів. Її досліджували Скоць А. [12], Колесник П. [19], Халімончук А. [31] тощо. Гузар З. [11, с. 87-89] та Сибіль М. [42, с. 95-97]. які проаналізували погляди письменника на місто Дрогобич у його творах. Будз О. цікавився топонімікою в повісті «Борислав сміється» [4, с. 89-90], Кузик Д. охарактеризував місто Дрогобич на основі листувань поета [20, с. 90-92]. Гаврилик В. проаналізував погляди І. Я. Франка на українсько-польські відносини у Галичині [8, с. 97-98], Лащик І. та Семчишин З. торкнулися досліджень вченим соціально-економічної історії цього регіону [21, с. 98-100]. Дослідниця Сабат Г. розглянула еволюцію свідомості робітничого люду Борислава періоду 1870-х рр. на

основі роману «Борислав сміється» [40, с. 135-139]. Деякі історичні погляди І. Франка стосовно релігії та польського селянського руху в Галичині вивчали й коментували Санцевич А. [41, с. 97-114] та Дунін-Вонсович К. [13, с. 139-160].

Загально зауважимо, що у радянській історіографії погляди І. Я. Франка на соціальну проблему були заідеологізованими.

Після проголошення незалежності України відбулися певні зміни в трактуванні діяльності І. Я. Франка. Досить вагомий внесок у франкознавство зробив Я. Грицак [9], який у своїх працях спробував проаналізувати історико-краєзнавчі, етнографічно-фольклорні, політичні, соціально-економічні погляди І. Я. Франка.

Але жодний з дослідників творчості Івана Франка, незважаючи на широкий спектр існуючих праць, не намагався проаналізувати причини того, що повість «Борислав сміється» залишилася незавершеною, хоча про неї в цьому контексті написано багато. Тому зосередимо увагу на пошуках відповіді на поставлене питання.

XX ст. було багате на доленосні, важливі, складні події для українського народу. Водночас цей період подарував для України безліч людей, які вкарбували своє ім'я в історію нашої Батьківщини. Серед цих постатей яскраво вирізняється Іван Якович Франко – учений-енциклопедист, український письменник, геніальний поет, талановитий прозаїк і драматург, вдумливий і тонкий перекладач, активний громадський і політичний діяч, ідеолог української політичної думки, оригінальний мислитель [38, с. 10-25], доктор філософії (1893), глибокий економіст, обдарований лінгвіст, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (1899), почесний доктор Харківського університету (1906) [32, с. 3-20]. Іван Франко активно вивчав найновіші для початку XX століття політичні теорії та ідеологічні течії і намагався знайти їх застосування у практиці політичної боротьби на західноукраїнських землях, а згодом, у період пом'якшення режиму у Російській імперії у 1905-1907 роках, і на Великій Україні. Як зауважив один із найвідоміших сьогодні франкознавців Я. Грицак: «За все своє життя Франко був і драгоманівцем, і марксистом, і фабіанцем, і радикалом, і націонал-демократом. Але жодне з цих означень не годиться для характеристики його могутньої політичної постаті» [9, с. 43]. Проте еволюція політичних поглядів, якими захоплювався Франко, не була ідеологічно «всеїдною»; ні, один постійний стрижень був йому властивий протягом усього життя. Цей стрижень – усвідомлення своєї відповідальності за долю української нації, постановка чіткої мети – державність України, самостійне державне буття українського народу (який в австрійській Галичині ще називав себе русинами) [18, с. 83-84].

Проте слід відзначити, що молодий І. Я. Франко вбачав у марксизмі не теорію соціалістичної революції, ідеологію пролетаріату, а суму благородних ідеалів, що виражають інтереси трудящої людини. Що

приваблювало І. Франка в соціалізмі? Найперше і найголовніше – декларовані ним гуманістичні засади: рівність, свобода, соціальна справедливість, братерство. З цими засадами він фактично ідентифікував соціалізм, який називав «правдивим», «широколюдським». Це не марксистський соціалізм. І. Я. Франко трактує його в європейській традиції. Мислитель ближче стоїть до соціалізму утопічного, зокрема Фур'є, ніж марксистського [7, с. 8-13]. Чимало праць він присвятив і проблемі експлуатації селянства, але при цьому не писав, щоб селяни об'єднувалися проти експлуататорів і брали політичну чи навіть диктаторську владу у свої руки, так само як і не мав на увазі, щоб, так би мовити, клас робітників отримав не тільки краще життя й умови праці, а й верховну владу.

Він був велетнем думки, титаном літературної праці. Його роботи зачіпали тисячі завжди актуальних проблем, зворушували до глибини душі своєю трагічністю, реальністю. Його творчість – це не лише історична пам'ять минулого, а наша сучасність і майбутнє. Великий письменник завжди роздумував над долею людства, над існуванням кожної людини, яка зазнавала неправди в тодішньому суспільстві; проблематика його творів охоплює всі тогочасні народні прошарки. Так він розкривав проблему заробітчанства – брудне, вбоге, голодне життя нафтових промислів (твори бориславського циклу [3, с. 5-341]), малий заробіток будівельників та принизливу залежність від примхи майстра («Вугляр» [28, с. 245-254], «Муляр» [29, с. 59-65]), гірку долю селян-безхатченків, що працюють при чужому господарстві («Микитичів дуб» [29, с. 96-110]); це й нелюдські умови утримання арештованих, серед яких чимало порядних громадян, не злочинців («На дні» [29, с. 110-164]); це також і біди-пригоди селян, що мають свої – більші чи менші – обійстя, господарства («Сам собі винен» [28, с. 212-221], «Добрий заробок» [35, с. 370-378], «Ліси і пасовиська» [30, с. 53-63], «Домашній промисл» [30, с. 256-265]), поступ та позиції інтелігенції («Лель і Полель» [36, с. 3-146], «Основи суспільності» [34, с. 5-192]). Багато праць письменника присвячено саме галицькому селянству: писав про його горе і радість, мрії, сподівання та розчарування. Іван Франко зауважував, що якщо колись Данте і Петрарка у сонетах оспівували красу і кохання, то в українській літературі ХІХ століття ця класична строфа наповнилася новим, громадянським, змістом – так диктувало народне життя [37, с. 11]. Ю. В. Чечко вважає, що на сьогодні незаперечним є той факт, що Іван Якович і досі залишається невивченим, і ще гірше – непрочитаним. Його твори легко перекрутити під будь-яку ідеологію (що робили в радянські часи) та вставити в рамки шкільних програм, але не просто осягнути глибину і вершину, панорамність і пересторогу Франкової думки [2, с. 3].

Хотілося б згадати думку, вже померлого, проф. В. Здрозови: «Про політичні, філософські погляди І. Франка написано досить багато. На жаль, практично все написане у радянських, підцензурних, умовах

стосовно його філософсько-політичних поглядів було напівправдою, а вона, як відомо, є найвишуканішим видом брехні. Мільйони українців ще зі шкільної лави засвоювали оповіді про те, що він насамперед вивчав і пропагував марксизм, хоч сам до правовірного марксиста не доріс. Цим, до речі, користуються і досі деякі лжесоціалістичні формування, виставляючи І. Франка своїм предтечею і кумиром» [17, с. 11].

Важко не погодитися із Ю. В. Чечком, що в наш складний і суперечливий час його творчість, його життєвий приклад вчать найголовнішому – бути людиною серед людей [2, с. 10].

І навіть у скрутні хвилини свого життя він не покидав творчої роботи. Так після трагічної епопеї коломийського ув'язнення письменник, цькований поліцією, приїхав у рідне село Нагуєвичі. Франко живе у надзвичайно важких умовах. «Іду, здається, нині до Дрогобича, хоч, правду кажучи, не знаю ще, в кого позичити чобіт, бо мої черевики рознеслися геть», – скаржиться Франко в листі до І. Белея [6, с. 71]. Тяжко працює фізично і розумово. Вдень виснажлива робота в полі і вдома, а ввечері копітка творча праця. Він пише поетичні твори, літературно-критичні й наукові розвідки, займається перекладами, редагує журнал «Світ». І саме тут, у Нагуєвичах, при світлі каганця (не мав І. Франко навіть настільної лампи) була написана більша частина повісті «Борислав сміється» (над цим твором письменник працював також у Львові) [12, с. 5].

Шлях Івана Франка до названої повісті позначений низкою оповідань з життя заробітчан і робітників, його висловлюваннями про необхідність згуртування робітників у боротьбі за свої права. Окремі зразки художнього трактування робітничої теми були йому відомі з рідної та світової літератури – «Гірники» Ф. Решетникова [39, с. 5-87], «Крок за кроком» І. Федорова-Омулевського [24, с. 1-432], «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького [23, с. 21-133], «Важкі часи» Ч. Діккенса [14, 2-298] та ін.

Уже на початку вересня 1879 р. в листі до О. Рошкевич Іван Франко повідомляв: «Аж при самім кінці вакацій почав оце писати свою повість до «Нової основи» «Борислав сміється». Це буде роман трохи на ширшу скалю від моїх попередніх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також «нових людей» при роботі, – значить, представить не факт, а, так сказати, представить у розвитку те, що тепер існує в зароді...» [15, с. 38].

У січні 1881 р. почав виходити місячник «Світ», видавцем якого був І. Белей, а фактичним редактором – І. Франко. З номера в номер, переважно по одному розділу письменник публікує свій твір. Так у 1881-1882 рр. (до кінця існування журналу) з'являється 29 розділів незакінченої повісті «Борислав сміється» [31, с. 11].

У основу повісті «Борислав сміється» покладено дійсний факт, так у «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» письменник

відзначив: «Се була спроба представити саморідний робітницький страйк бориславських ріпників, що закінчився великою пожежею Борислава восени 1873 р.» [15, с. 23].

Історія засвідчила у Прикарпатті цілу низку селянських повстань та виступів робітників лісової промисловості й солерозробок. Консервативні галицькі письменники та критики не хотіли помічати і розкривати цих явищ [31, с. 11]. А Іван Франко започаткував новий етап у розвитку української та європейської літератури про соціальне гноблення робітників.

Повість «Борислав сміється» присвячена робітничому рухові на західних землях, який вже почав формуватися у 70-80 роках. Події розгортаються у невеличкому містечку – Борислав, де було знайдено нафту й побудовано перші промислові підприємства. Нам зрозуміло чому саме це місто обрав Франко у своїй історії, адже великий гуманіст, правдоборець не міг обминути у своїй творчості неправди, яка там творилася. У Галичині після революції 1848 року відбувся перехід до ринкових відносин. Саме тоді, після скасування кріпацтва народився новий клас – пролетарів. Хоча робітників Борислава окремим класом у повісті і не доцільно називати, адже це «вчорашні» селяни, які одного дня займалися роботою на полі, а іншого – змушені через своє скрутне становище йти працювати в копальню чи на інші підприємства, особливо багато було сезонних робітників. Показовим є у повісті момент, коли головний герой – муляр виконує роботу будівничого, а потім взагалі перетворився на робітника новозбудованого ним заводу. Або коли Герман «післав Мортка, щоби збирав по Дрогобичі всяку голоту, всіх незайнятих жидів і християн, робітників і неробів, водоносів, сміттярів та глинарів, щоби пообіцяв їм добру плату і провадив усе те до Борислава» [27, с. 152] для роботи на його підприємстві. І тут, що цікаво, автор написав наступне: «Герман знав добре, що роботи з тої голоти не буде, він хотів тільки такою перехресною штукаю зламати опір бориславських робітників» [27, с. 155]. Бо Бориславські робітники – це не зледарі, а люди, що звикли до важкої праці, це селяни, що будуть вчитися робити все на світі заради того щоб хоч якось прогудувати себе і свою сім'ю. Особливо це помітно у повісті під час посушливого року, коли неврожай приніс у село голод. Саме тоді, під час різних незгод в селах, їх жителі шукали порятунку у місті, на новозбудованих підприємствах. А капіталісти, у свою чергу, сподівалися найняти робітників саме з кола цих голодуючих селян, які були б покірні і працювали за безцінь: «Вид безмірної нужди та погібелі довкола навівав на нього вдоволений, ситий супокій, трохи не радість. «Се для мене робиться! — думалось йому. — Сонце — то мій вірний отаман. Висушуючи ті поля, висисаючи всі живі соки з землі, воно працює для мене, воно згонить дешевих і покірних робітників до моїх ям, до моїх фабрик!» А тих покірних та дешевих робітників тепер якраз треба було Германові якнайбільше, бо тепер він

уложив нове блискуче і велике підприємства, котре мало його видвинути ще вище по драбині багатства» [27, с. 103].

Лише згодом ці робітники перетворюються на окремий клас, який буде здобувати засоби прожиття лише своєю професією. Тож пишучи про долю селян, Франко не зміг обминути робітничої теми. Він переживав горе всіх людей, які були експлуатовані, не зважаючи чи то селяни, чи робітники якоїсь фабрики, заводу. Всі люди, що чесно працюють, на його думку, мали отримувати чесну зарплату.

Автор погоджується з думкою І. Вечоркіна, що «спадщина І. Франка є явищем міцно соціальним. Життя, побут, потреби, важкий щодень народний, панське свавілля – ось провідний вектор тематики і проблематики, що проходить крізь увесь письменницький спадок» [5, с. 129].

Щоб зрозуміти як бентежили письменника людська нерівність і неправди з нею пов'язані варто згадати один із описів головного героя повісті «Борислав сміється»: «Бенедьо не раз в важких хвилях задумувався над долею робітника. Зроду утлий і хорovitий, він дуже був вразливий на всякий, хоть і чужий біль, навсяк кривду та неправду. Зганьбить майстер челядника не по правді, урве касієр робітникові кільканадцять центів з платні, нажене будовничий чоловіка з роботи без причини або за яке вразне слово — Бенедьові немовби хто ніж встромив в живе тіло. Він поблідне, зігнеться в дугу; лице, і без того сухе та довгобразе, ще більше протягнеться, і робить він свою роботу мовчки, але видно по нім, що радше б волів в землю запастися, ніж на таке дивитись. Ось в таких-то хвилях задумувався Бенедьо над долею робітника» [27, с. 63].

Письменник у повісті «Борислав сміється» порушив багато проблем життя і праці робітників. Із перших сторінок читач зустрічається з Бенедьом Синицею і одразу дізнається про незахищеність працюючих. Вже тут ми спостерігаємо неправду щодо робітників, навіть не вступивши із головним героєм у місто Борислав. Можливо цим автор хотів наголосити, що ті самі проблеми виникають на різних місцях роботи і також поза-межами Борислава. Власні думки Франка співзвучні почуттям та міркуванням Бенеді. Тож не дивно, що саме з цим героєм пов'язані всі важливі події, що відбуваються у повісті, і Борислав ми пізнаємо разом із Бенедем, коли він переїздить туди на нову роботу і знайомиться з умовами життя і праці ріпників. Всі побачені в місті лиха вразили Синицю, а отже і Франка. Перед нами постають страшні картини безправ'я. Капіталісти обкрадають, зневажають ріпників, доводячи їх до відчаю, який, у свою чергу, штовхає обрaжених на злочинний шлях. Як наприклад, до кривавої помсти вдається Прийдеволя, чия кохана стала жертвою підприємців-розпусників. Виношують плани розправи з капіталістами брати Бесараби. Бенедьо Синиця прагне внести у стихійні дії робітників елементи організованості, цілеспрямованості, намагається

переконати побратимів у перевазі чесної боротьби за свої права, але без сліпої помсти. Він готує страйк ріпників, організовує касу взаємодопомоги, яка б дала можливість людям вижити, якщо протест затягнеться. На жаль, ні Леон Гаммершляг, ні Герман Гольдкремер не зрозуміли серйозності намірів своїх робітників. Касу було викрадено, страйк зірвано, — отже, чесний і відкритий план Бенедя провалився. Брати Басараби переконалися у своїй правоті, боронити права гноблених можна лише кривавими методами: «Одна нам тепер дорога осталася — підпалити се прокляте гніздо на штири роги...» [27, с. 237]. Досить невтішний висновок.

Чому ж все-таки у повісті перемагають радикально налаштовані брати Бесараби? На думку Колесникова, не тільки тому, звичайно, що Франко як письменник-реаліст не хотів і не міг обійти факту робітничого бунту в Бориславі та пожежі, що сталася у 1873 р, а й тому, що він намагався, з одного боку, вказати на тактичні помилки Синиці, які й створили умови для посилення впливу Бесарабів. Автор не засуджує бунтарських настроїв Бесарабів, він тільки не вірить в позитивні наслідки бунту. Винні в повстанні не бориславські робітники, а підприємці [19, с. 332].

Загалом кажучи, позиція Франка в розв'язанні питань боротьби робітників за свої соціальні права, коли до неї підійти конкретно-історично, відповідала завданням і змісту робітничого руху 70-80-х років XIX ст.

У українській літературі це була не тільки перша і єдина повість, в якій правдиво показано початкові кроки робітничого руху, це була одна з перших і кращих реалістичних повістей взагалі в демократичній літературі 70-80-х років XIX ст.

Багато літераторів, критиків і читачів, зокрема і П. Колесников, звернули увагу на те, що повість «Борислав сміється» залишилася не закінченою [19, с. 333]. Так як друкувалася вона в журналі «Світ» од книжки до книжки, це відбилося на її композиції і навіть на її основних образах.

Панасенко Т. також вказував на те, що повість «Борислав сміється» із закриттям журналу так і лишилася незавершеною. Ще він пише, що Іван Франко жодного разу не повертався до неї, щоб переглянути, дописати кінцівку й видати окремою книжкою, як це він робив з деякими іншими своїми творами. Навіть свою статтю про цю повість Т. Панасенко назвав «Незавершений «Борислав...» [25, с. 35].

Легкий М. також зауважив, що великих прозових творів у Франка лише десять, і до того ж чотири з них залишилися незавершеними [22, с. 5].

Сам письменник, без сумніву, був засмучений розвитком подій у творі «Борислав сміється». Можливо, цим пояснюється той факт, що повість залишилася без закінчення. Іван Франко не хотів миритися з

жорстокістю можливої соціальної революції, марксистські ідеї якої він науково обґрунтовано засуджував, тому й відмовився від її змалювання. А сюжет повісті «Борислав сміється» неухильно наближався до повстання. Історія це підтвердила. Можна лише дивуватися вмінню Франка зазирнути у майбутнє. На перших етапах розвитку товарного виробництва — дикої гонитви за наживою — він відчув непримиренність двох класів, побачив глибоку прірву між ними. Щоб подолати її, обом потрібні розум, терплячість, взаєморозуміння і справедливість. Можливо повість «Борислав сміється» була певною пересторогою щодо майбутнього кровопролиття у процесі так званого соціалістичного будівництва в СРСР? До неї треба було прислухатися представникам панівних верств і керівникам робітничого руху.

А можливо І. Я. Франко дав вибір кожному робітникові розв'язати це питання самостійно, закінчити повість на свій лад. Письменник не хотів, як і Бенедьо Синиця брати участь у радикальних методах боротьби, підпалі, злочині, революції, а шукав мирних шляхів побороти неправду правдою, тому разом із радикально налаштованими на помсту товаришами не пішов, хоч і не покинув братерство з ними: «Коли інакше не можна, коли так мусить бути, – сказав Бенедьо, – то нехай і так, остануть з вами до кінця. Палити з вами не піду, того від мене не жадайте, але остануть туй на місци. Може, вам зможу в чім іншим порадити або допомогчи, – то гріх би був, коли б я в таку гарячу пору втікав з-поміж вас для власного безпеченства...» [27, с. 242]. Тож далі ми залишилися, як і Бенедьо, як і сам автор, у німому очікуванні: а що ж буде далі? Що робити коли мирні методи боротьби не допомагають? Коли народ бунтує?

Отже, І. Я. Франко не завершив повість «Борислав сміється», можливо, через те, що перестав видаватися журнал «Світ», де вона публікувалася або автор не бажав описувати події, які дійсно сталися після страйку і залишив продовжити цю реальну історію робітничого життя читачам і часові.

Джерела та література

1. Академічна "Історія української літератури" в 10 томах: матер. засідань наук.-ред. комісії, "Круглих столів", інших наук. обговорень та плани томів / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; упоряд. Я. Цимбал. - К. : Фенікс, 2005. - 164 с.
2. Апостол духу, Каменярь: Метод. Поради (до 150-річчя від дня народження І. Я. Франка) / НБУ для дітей; Укладач Ю. В. Чечко. – К., 2006. – 28 с.
3. Бориславські оповідання (До 100-річчя з дня народження. 1856–1966) / Іл. І. Їжакевича. – К.: Дніпро, 1966. – 342 с.
4. Будз О. М. Топоніміка в романі Івана Франка «Борислав сміється». – С. 89-90.

5. Вечоркін І. Проза Івана Франка: ідіостильові проявники. Українське літературознавство. – 2014. – №78. – С. 126-140.
6. Вибрані листи. Т. 20: / Ред. Д. Копиця – 1956. – 809 с.
7. Возняк С. Ідея братерства в соціально-філософських орієнтаціях Івана Франка. Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – №1. – С. 8-13.
8. Гаврилик В. І. І. Франко та Михайло Зубрицький // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – с. 97-98.
9. Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886) / Я. Грицак ; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту, Інститут критики, Інститут історичних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка. – К.: Критика, 2006. – 632 с.
10. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6. т. 9. кн. / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1994 .
11. Гузар З. П. Місто Дрогобич у творах Івана Франка // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 87-89.
12. Два класичні твори Івана Франка. Андрій Скоць. Франко І. Я. Борислав сміється. Захар Беркут: Повісті / Вступ. ст. А. І. Скоця; Худож. І. М. Крислач. – Львів: Каменяр, 1990. – 352 с.
13. Дунін-Вонсович Кшиштоф. Про ставлення Івана Франка до польського селянського руху в Галичині // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 139-160.
14. Діккенс Чарлз. Тяжкі часи / Пер. із англ. Ю. Лісняк. – Д.: «Дніпро», 1970. – 298 с.
15. Євшан М. Іван Франко. Нарис його літературної діяльності. Літературно-науковий вісник. – 1913. – Кн. 9. – С. 20-45.
16. Зарубіжне франкознавство / Упоряд. М. Мороз ; відповід. ред. Ф. Погребенник. – Львів: 1997. – 102 с.
17. Іван Франко і українська публіцистика. Дзеркало тижня – 2006. – №22. – С. 10-20.
18. Ключковський Ю. Іван Франко про соціалізм та його національний ґрунт. Вибори та демократія – 2006. - №3. – С. 83-84.
19. Колесник П. О. Син народу. Життя і творчість Івана Франка. – К.: «Радянський письменник», 1967.
20. Кузик Д. М. Дрогобич у листуванні івана Франка // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 90-92.
21. Лащик І. П., Семчишин З. О. Іван Франко – дослідник соціально-економічної історії Галичини // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 98-100.
22. Легкий М. З. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка / Львів: від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Л.: [б. в.], 1999. – 156 с. – (франкознавча серія; вип. 2).
23. Нечуй-Левицький І. С. Микола Джеря; Кайдашева сім'я: Повісті/ Авт. передм. Н. Є. Крутікова. – К.: Дніпро, 1989. – 272 с.

24. Омудевський Н. В. Шаг за шагом. – М.: «Государственное издательство художественной литературы», 1957. – 432 с.
25. Панасенко Т. М. Іван Франко / Т. М. Панасенко. – Харків: Фоліо, 2013. – 122 с.
26. Решетников Ф. М. Повне зібрання творів., Т. 1-2/ вступ. ст. Н. І. Соколова
27. Франко І. Я. Борислав сміється. – Львів: «Каменярь» – 1975. – 247 с.
28. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, т. 14. / За ред. І. І. Басса. – К.: «Наукова думка», 1978. – 476с.
29. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, т. 15. / За ред. П. Й. Колесника. – К.: «Наукова думка», 1978. – 509 с.
30. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах, т. 16. / За ред. О. Є. Засенко – К.: «Наукова думка», 1978. – 509 с.
31. Франко І. Я. Вибрані твори / Упоряд., вступ. ст., словник малозрозумілих слів і приміт. А. М. Халімончука. – Львів: Каменярь, 1981. – 415 с.
32. Франко І. Я. Вибрані твори. / Упоряд. та авт. вступ. ст. І. І. Дорошенко – Львів: Каменярь, 1986. – 308 с.
33. Франко І. Я. Листи (1874–1885) / Упоряд. В. Громової, Н. Калениченко, В. Климчука та ін.; Ред. Н. Калениченко. – 1986. – 767 с.
34. Франко І. Я. Основи суспільності: Повість із сучасного життя / Післямова В. Ф. Погребенника. – К.: Молодь, 1986. – 200 с.
35. Франко І. Я. Грицева шкільна наука: Вірші, оповідання, казки: Для мол. та серед. шк. віку/ Упоряд., ред. та передм. Н. О.Вишневської; Іл. С. К. Артющенка. – К.: Веселка, 1990. – 380 с.
36. Франко І. Я. Повісті. – Львів: Каменярь, 1990. – 368 с.
37. Франко І. Я. Під України єднаймося прапор: [вибрані твори] / І. Франко. – К.: Країна Мрій, 2009. – 752 с.
38. Франкознавство. Вісник Львівського університету. – 2013. – № 58. – С. 311.
39. Решетников Ф. М. Повне зібрання творів., Т. 1-2 / вступ. ст. Н. І. Соколова. – М.: Избр. произв. – 1956.
40. Сабат Г. Портрет у системі художнього простору і часу роману «Борислав сміється» І. Франка // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1997. – № 1 – С. 135-139.
41. Санцевич А. В. Іван Франко про реакційну роль католицизму в історії слов`янства // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 97-114.
42. Сибіль М. Дрогобич у житті і творчості Івана франка // 900 років Дрогобичу: історія та сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 95-97.